

МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДАВНЯ ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 903+94-047.37](477)

Микола Миколайович Беленко
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу “Найдавніша та середньовічна історія України”,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
belenko_n@ukr.net

Mykola Belenko
Senior researcher,
the Ancient and medieval history of Ukraine department,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРХНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ ВИСЬ

THE HISTORY OF THE STUDY OF THE UPPER PALEOLITHIC SITE VYS`

Анотація

Стаття є публікацією історії дослідження пізньопалеолітичної стоянки Вись в центральній Україні. Пам'ятка розташована в долині річки Велика Вись біля м. Новомиргород Кіровоградської обл. Вивчалася з 2007 по 2016 рр. експедицією Національного університету “Кієво-Могилянська академія”. Датується ранньою добою верхнього палеоліту.

Ключові слова: верхній палеоліт, стоянка, селетський технокомплекс, історіографія, двобічно оброблені знаряддя

Summary

The article is a publication about the history of the studies of the Upper Paleolithic Vys` site, which is situated in Central Ukraine. The site is located at Velyka Vys` River Valley near Novomyrhorod Town of Kirovograd Region. It was discovered from 2007 to 2016 by the National University of “Kyiv-Mohyla Academy” expedition. It dates back to the early Upper Paleolithic period.

Keywords: Upper Paleolithic, Technocomplex of Szeleta, historiography, bifaces tools

Стоянка Вись, що знаходиться біля с. Шмидове під Новомиргородом, була відкрита 1983 р. П. І. Озеровим. Первинна назва пам'ятки – Шмидове – походить від найменування розташованого за 700 м на схід села, заснованого поміщиком німецького походження, полковником Шмітом.

Пам'ятка займає великий пологий мис лівого берега р. Велика Вись на півдорозі від с. Лікареве до с. Шмидове, за 5 км західніше від районного центру Новомиргород. Поверхня мису в районі стоянки має висоту над заплавою бл. 7 м, що відповідає рівню 2–3 річкових терас. Утворений лесовими відкладами мис прорізала ґрунтова дорога, що з'єднує зазначені села. У процесі її прокладання ще в ХІХ ст. було знято до 2 м ґрунту. Це має вигляд, ніби мис прорізала траншея глибиною до 2 і шириною бл. 8 м. Низом цієї траншеї і проходить дорога.

На більшій частині розкритої площі траншея не досягла культурного шару на 20–40 см. Виняток становить лише нижня, ближча до с. Шмидове її частина, – тут культурний шар був частково зруйнований, завдяки чому крем'яні вироби опинилися на поверхні. Саме в цьому

місці П. І. Озеров зібрав найбільше підйомного матеріалу. Подекуди колії дороги врізалися в денну поверхню і на інших ділянках стоянки. Кремені з ознаками штучної обробки траплялися і в промивинах, що утворилися обабіч дороги.

Результати досліджень стоянки були опубліковані в низці наукових робіт (Залізник Л. Л., Манько В. О., Беленко М. М., 2009¹; Залізник Л. Л., Беленко М. М., 2009²; Залізник Л. Л., Беленко М. М., 2009³; Залізник Л. Л., Беленко М. М., Озеров П. І., 2009⁴; Залізник Л. Л., Беленко Н. Н., 2011;⁵ Залізник Л. Л., Беленко М. М., 2011⁶; Залізник Л. Л. та ін., 2012⁷; Залізник Л. Л. та інші, 2014⁸;))

У травні **2006 р.** Л. Л. Залізник зібрав на стоянці додатковий підйомний матеріал, після чого пам'ятку шурфували В. М. Степанчук з С. М. Рижовим. У шурфі були знайдені двобічно оброблений асиметричний у плані та плоско-опуклий у перерізі гостроконечник муст'єроїдного вигляду й кінцева скребачка на пластинчастому відщепі.

У липні **2007 р.** роботи на пам'ятці проводила Археологічна експедиція Києво-Могилянської академії під керівництвом Л. Л. Залізника. Активну участь у розкопках брали к. і. н. В. О. Манько, П. І. Озеров, к. і. н. Ю. В. Кухарчук, М. М. Беленко, студенти – археологи та історики НаУКМА, які проходили археологічну практику.

Під південним бортом дорожньої виїмки була зроблена зачистка з метою підготовки розрізу нашарувань для запрошених з Києва палеогеографів – д. геол. н. Ж. М. Матвіїшиної та к. геол. н. О. Г. Пархоменка. Під час цих робіт на глибині 2–2,3 м від поверхні у бурому похованому ґрунті був виявлений культурний шар. Поодинокі кремені з даного шару були непоказовими в культурно-хронологічному сенсі. Однак у колії ґрунтової дороги поряд із шурфом культурний шар виявився досить насиченим. До того ж П. І. Озеров знайшов раніше на дорозі в районі пам'ятки подвійну скребачку фінально-палеолітичного вигляду. Щоб запобігти руйнуванню культурного шару та визначити культурно-хронологічну належність стоянки уздовж колії дороги, що руйнувала шар, була закладена зачистка. Незважаючи на десятки кременів, виявлених у культурному горизонті, досить довго не вдавалося ідентифікувати та датувати знайдені матеріали. Тому зачистка трансформувалася в невеликий розкоп, що простягнувся вздовж розбитого колесами полотна ґрунтової дороги.

Розкоп 2007 р. був закладений уздовж північного узбіччя дороги, де культурний шар зазнав найбільшого руйнування. Його площа сягнула 33 м² (3x11 м). Розбирання щільних суглинків похованого ґрунту, що містив культурні рештки, проходило в не зовсім сприятливих умовах надзвичайно спекотного літа. Пересохлий і дуже твердий суглинок важко піддавався ножу та лопаті. Водойми пересохли, а заболочений берег річки знаходився за 300–400 м від розкопу. Як наслідок – не вдалося організувати промивання культурного шару через сито.

Невиразність крем'яного матеріалу певний час не давала можливості визначити культур-

¹ Залізник Л. Л., Манько В. О., Беленко М. М. Стоянка Вись початкової пори верхнього палеоліту // АДУ, 2006–2007. – К., 2009. – С. 102–105.

² Залізник Л. Л., Беленко М. М. Стоянка Вись під Новомиргородом // Магістеріум. Археологічні студії / НаУКМА. – Вип. 36. – К., 2009. – С. 10–14.

³ Залізник Л. Л., Беленко М. М. Стоянка Вись ранньої пори верхнього палеоліту на Кіровоградщині // Археологія. – 2009. – № 3. – С. 35–44.

⁴ Залізник Л. Л., Беленко М. М., Озеров П. І. Стоянка Вись та її місце в пізньому палеоліті України // Кам'яна доба України. – 2008. – Вип. 11. – С. 59–74.

⁵ Залізник Л. Л., Беленко Н. Н. Стоянка селетського круга на річці Вись в Центральній Україні (дослідження 2007 і 2008 гг.) // Stratum plus. – № 1. – СПб., 2011. – С. 271–273.

⁶ Залізник Л. Л., Беленко М. М. Дослідження стоянки Вись у 2009–2010 рр. // Наук. зб. темат. пр. НМІУ. – К., 2011.

⁷ Залізник Л. Л., Ветров Д. О., Беленко М. М., Хоптинцев І. М., Нездолій О. І. Дослідження палеолітичних стоянок на Кіровоградщині // АДУ, 2012. – С. 276–278.

⁸ Кам'яна доба України. – Вип. 15. Найдавніше минуле Новомиргородщини: кол. монографія / За ред. д. і. н., проф. Л. Л. Залізника (ІА НАНУ, НаУКМА, Новомиргородська міська рада). – К.: Шлях, 2013. – 304 с.

но-хронологічне значення пам'ятки. Лише знахідки з другої та третьої від дороги лінії квадратів містили вироби селетоїдного (уламки двобічно оброблених вістер) та оріньякоїдного (високі скребачки з носиком та нуклеподібні) типів. Ці речі переконливо засвідчили, що пам'ятку слід датувати не фінальним палеолітом, а початковим етапом верхнього палеоліту.

У травні **2008 р.** до розкопу було прирізано у південно-західному напрямку ще 42 м². Виявилося, що на підйомі дороги в напрямку с. Лікареве товща відкладів над культурним шаром зростає. Однак характер культурного горизонту та його насиченість знахідками суттєво не відрізнялися від досліджених раніше ділянок.

Розкопки пам'ятки поновилися влітку 2008 р. Розкоп був розширений на 49 м² в західному та у південно-східному напрямках. Нові дослідження підтвердили попередній висновок про певне руйнування культурного шару морозобійними тріщинами. В кінці польового сезону 2008 р. загальна площа розкопу сягнула 125 м², а чисельність колекції кременю зросла до 5304 екз.

Влітку **2009 р.** на стоянці Вись продовжувала працювати експедиція НаУКМА під керівництвом Л. Л. Залізняка, начальником загону, який досліджував пам'ятку, був М. М. Беленко.

Площа, яка досліджувалася, склала 45 м². Було здійснено прирізки у трьох напрямках.

1 лінія спрямовувалася у північний бік. Це пов'язано з тим, що в попередньому році в зазначеній частині було досліджено два скупчення кременю, т. зв. "точка". Одне зі скупчень опрацювали не повністю, тож нашим завданням стало дослідити його до кінця. Об'єкт було повністю досліджено, він займав площу приблизно 2 м² і засвідчив знаходження великої кількості відходів крем'яного виробництва. Опрацьована лінія також здебільшого представлена знахідками відщепів, нуклеусів, сколів підправки біфасів та уламків кременю. Знаряддя займають маленький відсоток і репрезентовані кінцевою скребачкою на відщепі, ретушованими відщепами та відбійником.

В західний бік було зроблено 2 лінії. Ця ділянка розкопу репрезентована невеликою кількістю матеріалу, який здебільшого представлений відходами виробництва, а також ретушованими відщепами та платівками й різцем.

У південний бік розташовані 2 лінії. Ця ділянка найбільш насичена індивідуальними знахідками. В 2009 р. в цій частині було частково досліджено залишки вогнища. Була зроблена прирізка біля цього об'єкту, але, на жаль, про сліди вогнища свідчила тільки незначна кількість перепаленого кременю. Та великих уламків граніту, лінзи, на жаль, виявити не вдалося. Проте тут було знайдено (вперше за час дослідження стоянки) великий фрагмент кістки, а саме – уламок ребра якоїсь копитної тварини. Ця кістка збереглася завдяки тому, що вона законсервувалася в крейдяному стяжінні. Також було досліджено скупчення вохри діаметром приблизно 5 см. Цікавою була знахідка двох цілих та двох фрагментів біфасів. Один з біфасів має трикутну форму та є незакінченим наконечником стрілецького типу. Інший біфас має листоподібну форму і, ймовірно, є (за визначенням О. М. Бадера за матеріалам стоянки Сунгірь) ріжучим предметом. Інші знаряддя представлені скребачками, відщепами з ретушшю та різцями. Відходи виробництва, на відміну від інших ділянок розкопу, представлені невеликою кількістю і репрезентовані виключно відщепами.

Слід також згадати ділянку, площа якої складає 6 м², яку не встигли дослідити в попередньому році і розкопали в польовий сезон 2009 р. Ця ділянка прилягає до західної частини розкопу. Знахідки з неї представлені двома уламками біфасів, ретушованими відщепами та невеликою кількістю відходів виробництва (нуклеусом, відщепами та сколами підправки біфасів).

Також у 2009 р. у північній частині тераси, на якій знаходиться пам'ятка, за 10 м від краю розкопу був закладений шурф площею 2 м². Він нам цікавий тим, що знаходиться на ділянці тераси, не знищеної дорогою. Основна задача дослідників полягала в тому, щоб простежити повний геологічний розріз стоянки і дослідити характер та насиченість матеріалу на цій ді-

лянци. Отже, матеріал з'являвся на глибині 2,5 м та закінчувався на 3 м, насиченість не дуже відрізнялася від інших ділянок розкопу. Знахідки репрезентовані відщепами, ретушованими відщепами та мікроплатівкою зі слідами використання.

Майже на всій площі розкопу, в місцях, найменше знищених дорогою, у бузькому лесі нам траплялися знахідки матеріалу граветоїдного часу. Він за технікою обробки та ступенем патинізації схожий на матеріал граветської стоянки Троянове IV, яка також досліджувалася експедицією Києво-Могилянської академії. Але, на жаль, тут чіткого археологічного шару не виявлено.

У 2010 р. експедиція працювала в травні та у другій половині липня – першій половині серпня.

Весною досліджувалася лінія квадратів у південній частині розкопу. Всього було опрацьовано 13 м². Дослідження зазначеної ділянки підтверджує попередні висновки про те, що це виробнича зона стоянки. Це можна засвідчити великим відсотком відходів виробництва (відщепи як первинні, так і вторинні, нуклеуси та нуклевидні уламки, крем'яний відбійник, пластини та їх уламки, відщепи з ретушшю, знаряддя праці). Також насиченість культурного шару суттєво відрізняється від інших частин розкопу.

Влітку досліджувалася південна частина пам'ятки, всього вдалося розкопати 28 м². Частина культурного шару була знищена дорогою та шурфом 2006 р.

Ця ділянка розкопу, як і в попередньому році, менш насичена, однак дала найбільший відсоток знарядь. Знахідки репрезентовані відщепами, нуклеусами, пластинами та знаряддями праці.

Влітку 2010 р. на стоянці працювала палеогеограф д. геол. н. Ж. М. Матвіїшина. Спеціально для неї було викопано два шурфи: 15 м на захід від розкопу та 3 м на схід.

У західному шурфі культурного шару не виявлено, геологічна стратиграфія не відрізняється від інших частин розкопу.

У східному шурфі гарно прочитувався край давньої тераси, і, зважаючи на кількість знайдених тут речей, можна сказати, що це кордон стоянки.

У 2011 р. дослідження пам'ятки було продовжене Археологічною експедицією НаУКМА на чолі з Л. Л. Залізняка, за активної участі М. М. Беленка та студентів магістерської програми з археології НаУКМА. До розкопу були прирізані у південному напрямку, в бік посадки акації, дві метрові траншеї – по лінії Н та М, загальною площею 32 м². Крім того, заклалися два шурфи (№ 6 і 7) розмірами 2x1 м і глибиною 2,5 м. Шурф № 6 поставлено за 4 м на північ від груші, у бік річки, шурф № 7 – за 3 м на південь від краю розкопу, навпроти кв. 10, 11 Н, у посадці акації. У шурфах була зафіксована аналогічна розкопу стратиграфія. Крем'яні вироби залягали у верхній частині витачівського ґрунту, на глибині близько 2,0–2,3 м. Більш насиченими знахідками виявився шурф 7, що вкотре підтвердило висновок про перспективність розширення розкопу саме у південному напрямку.

Упродовж польового сезону 2011 р. було досліджено 36 м² площі стоянки (разом з шурфами), добуто 1968 крем'яних та кварцитових виробів, із яких 38 – з ретушшю.

У 2012 р. розкоп знову було розширено у південному напрямку, в бік посадки акації. На досліджених 20-тьох квадратах площі було добуто 1106 кременів, зокрема 50 знарядь були з ретушшю, серед яких виявилось 3 цілих і 7 уламків двобічно-оброблених вістер стрілецького типу. Загалом крем'яні знахідки були представлені переважно відщепами, відходами первинної обробки. Поставлений у посадці за 12 м від краю розкопу на південь шурф виявив лише три відщепи у витачівському ґрунті, засвідчивши тим самим південну межу стоянки.

Влітку 2013 р. роботи на пам'ятці проводилися з 22 липня по 15 серпня. За цей час було опрацьовано 16 м² (лінія М кв. 4-(-7) та лінія Н кв. 4-(-1)) у південній частині розкопу. Досліджувалася периферійна ділянка стоянки, що підтверджується незначною насиченістю шару.

У квадратах 2-4 Н виявлене значне скупчення вохри. Великі шматки відсутні. Квадрати

були насичені тільки дрібними шматочками.

Влітку 2014 р. роботи на пам'ятці проводилися із 3 по 25 серпня. За цей час було досліджено 11 м² (лінія С кв. 10–15 та лінія Р кв. 10–15) у південній частині розкопу.

Спочатку планувалося дослідження лінії П, однак під час знімання голоценового ґрунту був виявлений кабель. За інформацією місцевих служб, він знаходився під напругою. Тому нами було вирішено залишити цю лінію як контрольну бровку. Насиченість шару середня, що не відрізняється від висновків попередніх років.

У 2015 р. на пам'ятці проводилося тільки шурфування. Шурф був закладений за 10 м від південної бровки розкопу. Культурний шар знаходився на глибині 2,5 м, і репрезентований винятково відходами виробництва. Найважливіше те, що були зафіксовані залишки деревного вугілля, і це дає надію отримати в майбутньому радіовуглецеві дати. Результатом 2015 р. стало розширення кордонів пам'ятки приблизно на 100 м².

Загалом із 2007 по 2015 рр. під час розкопок стоянки Вись досліджена площа сягнула 279 м² (включно із 9 шурфами 2x1 м), а чисельність колекції крем'яних виробів досягла 12 080 екз., серед них – 228 завершених знарядь із ретушшю.